

М. Черкашина

аспірант кафедри екологічного права Національної юридичної академії
України імені Ярослава Мудрого м. Харкова

ПРАВОВА ПРИРОДА СПІЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ПРИ КОРИСТУВАННІ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ

З урахуванням існуючих в юридичній науці визначень поняття правових гарантій реалізації прав та свобод людини і громадянина можна визначити, що юридичні гарантії права природокористування полягають у наявності таких правових норм та інститутів, які забезпечують можливість безперешкодного виникнення, здійснення цього права, його достатню охорону, а в разі необхідності — надійний захист і належне поновлення [1;2; 3;4].

На жаль, питанням правового регулювання юридичних гарантій права природокористування науковцями приділяється недостатньо уваги, що пояснює необхідність системного підходу і осмислення цієї правової категорії у природоресурсовому праві.

Загальними правовими гарантіями права природокористування є закріплені в нормативно-правових актах юридичні засоби, які спрямовані на забезпечення норм права, що регулюють питання, загальні для усіх видів користування природними ресурсами. До них, наприклад, можна віднести такі правові гарантії, як: визнання недійсними (повністю чи в частині) рішень органів виконавчої влади або місцевого самоврядування; отримання спеціального дозволу на користування природним ресурсом; відшкодування шкоди (моральної, матеріальної); визнання угоди недійсною; досудовий та судовий захист права природокористування (вирішення спорів) та деякі інші.

Мета статті — виявити, що незалежно від виду природного об'єкта і права користування ним, вбачається деяка спільність правових гарантій права природокористування, що свідчить про необхідність уніфікації цього правового ін-

ституту у майбутньому Екологічному кодексі України.

Дослідження правової природи спільності юридичних гарантій права користування природними ресурсами передбачає не лише усвідомлення її соціального та правового значення, але й аналіз правових підстав, які обумовлюють її існування. До таких підстав належать правові норми, закріплені у Конституції України, поресурсовому законодавстві, інших нормативно-правових актах, які регулюють право користування тим чи іншим об'єктом природи.

Конституція України (ст. 13) закріплює, що усі природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. До того ж, кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Також Конституція України (ст. 41) регламентує право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності та надає громадянам для задоволення своїх потреб можливість користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону [5].

У свою чергу, з аналізу ст. 22 Конституції України випливає положення про те, що право природокористування гарантується, звуження змісту та обсягу цього права не допускається [6].

Закон України "Про охорону навко-

лишнього природного середовища" від 25. 06. 1991 р. також передбачає гарантії екологічних прав громадян взагалі та зокрема права природокористування, але цей перелік не є вичерпним, а стосується лише загальних засад забезпечення реалізації, охорони та захисту прав громадян у сфері екології (ст. ст. 10, 11).

Визнання недійсними (повністю чи в частині) рішень органів виконавчої влади або місцевого самоврядування — загальна правова гарантія права природокористування, яка отримала своє закріплення перш за все у розділі V Земельного кодексу України як один зі способів захисту прав на земельні ділянки. У разі, якщо незаконним актом органів виконавчої влади або місцевого самоврядування порушені права громадян чи юридичних осіб на землю, вони можуть вимагати захисту своїх прав шляхом визнання відповідного акта недійсним. У деяких положеннях законодавства йдеться про визнання актів недійсними (наприклад, ст. 5 Господарського процесуального кодексу України), інколи спеціальне законодавство передбачає визнання у судовому порядку таких актів незаконними (ст. ст. 16, 21 ЦК України, гл. 31-В Цивільного процесуального кодексу України, ст. 59 Закону України "Про місцеве самоврядування" від 21. 05. 1997 року). В інших випадках йдеться про судове оскарження актів (ч. 10 ст. 128, ч. 3 ст. 144 ЗК України, ст. 50 Закону України "Про місцеві державні адміністрації" від 09. 04. 1999 року) або судове вирішення питання (ч. 11 ст. 118, ч. 4 ст. 146, ч. 10 ст. 149 ЗК України). Адже визнання акта незаконним має тягнути його недійсність, а недійсним акт може бути визнаний лише з підстав його незаконності. Оскарження ж акта або звернення до суду за вирішенням питання слід розуміти як звернення за визнанням його недійсним (незаконним).

Особливістю цього способу є те, що відповідачами виступають державні та самоврядні органи, наділені владними повноваженнями. Тобто це означає можливість відповідальності держави за

прийняття її органами рішень, що порушують право на землю. У таких випадках слід керуватися статтями 1173-1175 ЦК України. Наслідки визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або місцевого самоврядування щодо володіння, користування чи розпорядження земельними ділянками врегульовуються статтями 154 та 155 Земельного кодексу України.

Щодо іншого поресурсового законодавства, доцільно відмітити, що правові норми, які закріплюють визнання недійсними (повністю чи в частині) рішень органів виконавчої влади або місцевого самоврядування, дійсно є, але законодавцем їх не віднесено до правових гарантій.

Отримання дозволу на спеціальне користування будь-яким природним ресурсом також можливо віднести до загальних правових гарантій, але вже реалізації та захисту права природокористування, тому що наявність такого дозволу забезпечує можливість суб'єктам природоресурсних правовідносин безпосередньо здійснювати та захищати надане державою право незалежно від природного ресурсу, який знаходиться у користуванні, та не дивлячись на те, що отримання того чи іншого об'єкта природи у кожному конкретному випадку має свою специфіку (починаючи з назви дозволу на користування природним ресурсом та закінчуючи процесом його отримання, закріпленими поресурсним законодавством).

Отже, розглядаючи спеціальний дозвіл як загальну правову гарантію, треба відмітити, що отримання спеціального дозволу, з одного боку — це обов'язок суб'єкта, а з іншого, — правовий захист отримує тільки природокористувач, який має відповідний дозвіл, тобто, з іншого боку — це правова гарантія, яка у випадку порушення права природокористувача забезпечить його захист.

Серед найважливіших способів захисту права природокористування слід відмітити відшкодування шкоди як загальну правову гарантію забезпечення цього права.

У законодавстві України передбаче-

но два види шкоди, що підлягають відшкодуванню, — шкоду матеріальну і шкоду моральну. Стаття 16 чинного Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. передбачає право кожної особи звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового інтересу, способами захисту якого є, поряд з іншими, відшкодування майнової шкоди та відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

В екологічному законодавстві відсутні норми, які б передбачали можливість відшкодування моральної шкоди. Правовою базою цього відшкодування насамперед є норми Конституції України (ст. ст. 32, 50, 56, 62, 152), а оскільки відшкодування шкоди є видом цивільно-правової відповідальності, то і ст. 1166 ЦК України, згідно якої фізична або юридична особа має право вимагати відшкодування моральної шкоди у разі порушення її законних прав неправомірними рішеннями, діями, бездіяльністю чи здійснення будь-яких, у тому числі й екологічних правовідносин, тобто можливість відшкодування цієї шкоди обмежена випадками, за яких вона заподіяна протиправним, винним діянням. Без цього моральна шкода не підлягає грошовій компенсації. Отже, відсутність нормативно-правової бази, необхідної для відшкодування моральної шкоди, заподіяної внаслідок надзвичайної техногенної ситуації, стихійного лиха, якщо відсутня вина заподіювача шкоди, робить неможливою її грошову компенсацію.

Але відшкодування збитків є не тільки санкцією юридичної відповідальності, а в окремих випадках може бути засобом захисту екологічних прав громадян. Про це свідчить п. г) ч. 3 ст. 152 Земельного кодексу України, де відшкодування збитків прямо передбачене як правова гарантія захисту прав суб'єктів на землю, ст. 111 Водного кодексу України, ст. 100 Лісового кодексу України, ст. 67 Кодексу України про надра, що закріплюють норми, які регламентують право на відшкодування шкоди у передбачених законом випадках, але прямо не називають їх правовими гарантіями.

Об'єктом заподіяння шкоди стає й майно фізичних і юридичних осіб. Шкода майну згідно екологічного законодавства може бути заподіяна внаслідок дії деяких факторів, наприклад: внаслідок природних катастроф і стихійних лих, техногенних аварій і катастроф, дії джерела підвищеної небезпеки, шкідливого впливу небезпечних відходів, вчинення злочину, правопорушення, також розрізняється шкода, завдана прийняттям закону, що припиняє право власності на певне майно; шкода, завдана фізичній або юридичній особі в результаті прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований; шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу, посадової або службової особи органу державної влади або органу місцевого самоврядування. Тобто, шкода, спричинена внаслідок правопорушення, адміністративного делікту, злочину, зловживання правом, має бути відшкодована у випадках і розмірах, установлених законодавством. У той же час відшкодуванню підлягає і шкода, не пов'язана з правопорушенням (наприклад, ст. 156 Земельного кодексу України передбачає правомірні підстави відшкодування збитків. Відшкодування правомірної шкоди регулюється саме земельним законодавством, в той час як відшкодування протиправної шкоди регулюється також цивільним й екологічним законодавством).

Виділяється шкода, заподіяна винною особою державі, підприємству, установі, організації.

Самостійним засобом захисту прав природокористувачів є стягнення з особи, що порушила законні права та інтереси природокористувача, заподіяної шкоди в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення та погіршення якості природного об'єкта. Природокористувачі, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення свого

здоров'я в разі його погіршення, а також відновлення якості природного об'єкта, його відтворення до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду природокористувачам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Отже, законодавство України передбачає різні види шкоди, які розрізняються за об'єктом і суб'єктом правопорушення (суб'єктом відповідальності за шкоду), суб'єктом права на відшкодування шкоди, об'єктом зобов'язання, зобов'язаною особою, потерпілою стороною тощо з урахуванням особливостей відшкодування шкоди залежно від об'єкту природи, який перебуває у користуванні.

Визнання угоди недійсною — це одна із загальних правових гарантій захисту права природокористування. Одним із способів захисту прав на землю, передбаченим ч. 3 ст. 152 Земельного кодексу України, є визнання угоди недійсною. Земельне законодавство містить лише деякі спеціальні приписи про недійсність окремих угод: п. "б" ст. 21 (при порушенні порядку визначення цільового призначення земель), ч. 3 ст. 153 (у разі використання викупленої для суспільних потреб земельної ділянки не для цих потреб), ст. 210 ЗК України (при укладенні угод з порушенням встановленого законом порядку відчуження земельних ділянок), ч. 2 ст. 15 Закону України "Про оренду землі" від 6 жовтня 1998 р. (за відсутності у договорі оренди хоча б однієї з істотних умов). Наведений перелік не є вичерпним. Крім того, у земельному законодавстві відсутні норми щодо наслідків недійсності угод навіть у перелічених випадках, тому застосовуються цивільно-правові норми щодо визнання угод (правочинів) недійсними, а також щодо наслідків такого визнання.

Відповідно до ЦК України безумовно недійсними (нікчемними), без необхідності прийняття рішення судом, є право-

чини, укладені з недодержанням передбаченої законом письмової нотаріальної форми (ст. 219-220), укладені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності і не схвалені батьками (ст. 221), укладені громадянином, визнаним недієздатним, окрім схвалених опікуном дрібних побутових правочинів (ст. 226), правочини, що порушують публічний порядок (ст. 228 ЦК України) тощо.

За позовом визначеного в законі кола осіб судом можуть бути визнані недійсними так звані оспорювані правочини, що вчинені під впливом помилки (ст. 229 ЦК України), під впливом обману (ст. 230), насильства (ст. 231), та деякі інші правочини (ст. 222, 232-234 ЦК України).

Таким чином, наявність суттєвих умов договору оренди землі та обов'язкових вимог укладання будь-якого передбаченого законом договору, предметом якого є земельна ділянка, є належним правовим засобом захисту прав орендаря.

Що стосується іншого поресурсного законодавства, слід відмітити відсутність чіткої регламентації щодо визнання угоди недійсною.

Захист права природокористування потребує окремої уваги. Його можна визначити як дії правозастосовчих органів, спрямовані на припинення порушення права, ліквідацію, наслідки це можливо, усіх негативних наслідків порушення, а також встановлення юридичної відповідальності (цивільної, адміністративної, кримінальної, дисциплінарної, фінансової) за порушення права. Захист права природокористування може здійснюватися у таких формах: досудовій та судовій. Досудовий захист права природокористування здійснюють природоохоронні органи, органи прокуратури, інші органи в межах їх компетенції. Судовий захист прав на землю здійснюється судами (загальними, господарськими, третейськими). Але якщо захист права природокористування — це дії уповноважених органів, то право на захист (доюрисдикційний або юрисдикційний) — це правова гарантія, яка забезпе-

че особі вільно та безперешкодно звертатися до передбачених законом органів, у тому числі до суду за захистом свого порушеного права на користування природними ресурсами.

Завершуючи дослідження правової природи спільності юридичних гарантій при користуванні природними ресурсами, слід відмітити, що важливим фактором її визначення є закріплення у поресурсовому законодавстві юридичних гарантій реалізації, охорони та захисту права природокористування будь-яким природним об'єктом.

Виходячи з аналізу законодавства в сфері природокористування, можливо стверджувати про існування спільності правових гарантій при користуванні окремими видами природних ресурсів, які закріплюються в нормативно-правових актах, що регулюють користування об'єктами природи, незалежно від їх певної специфіки. Проте, незважаючи на існуючу нормативно-правову базу та відповідні правові гарантії права природокористування, суттєвого вдосконалення та регламентації по-

требують юридичні гарантії права, що розглядаються, які отримали закріплення в нормативно-правових актах та які не знайшли свого відображення в них.

Література:

1. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. — К.: Атака, 2004. — С. 249-250.
2. Рабінович П. М. *Права людини та їх юридичне забезпечення: основи загальної теорії.* — Львів, 1991. — С. 5.
3. Рабінович П. *Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичні аспекти)* // Український часопис прав людини. — 1995. — № 2. — С. 18.
4. Недбайло П. Е. *Система юридических гарантій применения советских правовых норм* // Правоведение. — 1971. — № 3. — С. 51.
5. Грицкевич С. *Екологічні права в системі конституційних прав людини і громадянина* // Право України. — 2001. — № 8. — С. 54.
6. Князев В. *Конституційні гарантії прав і свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні* // Право України. — 1998. — № 11. — С. 29-31.

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

LAW HERALD

4'2005

Выходит ежеквартально

Основан в ноябре 1993 года

Учредитель:

Одесская национальная юридическая академия

Журнал зарегистрирован в Комитете по делам прессы и информации Одесской областной государственной администрации 12 ноября 1993 г.
Свидетельство: серия ОД № 189.

Перерегистрирован Министерством по делам прессы и информации Украины 28 июня 1996 г.
Свидетельство: серия КВ № 2065.

Президиумом Высшей аттестационной комиссии Украины включен в Перечень научных изданий, в которых могут публиковаться основные результаты диссертационных исследований (Постановление от 9 июня 1999 г. — № 1-05/7).

Индекс Международного центра регистрации периодических изданий (Париж, Франция):
ISSN 1561-4999 (18.03.99)

Подписной индекс: 40318

Главный редактор

М. Ф. Орзих

Редакционная коллегия:

В. Б. Аверьянов

Ю. П. Аленин

В. С. Балух

С. В. Кивалов

А. В. Луначенко

В. К. Мамутов

Ю. П. Оборотов

Б. А. Пережняк

(зам. гл. редактора)

П. М. Рабинович

Н. А. Саниахметова

В. А. Серафимов

Е. О. Харитонов

Технический редактор

С. С. Сон

Нормативно-правовые акты, помещенные в журнале, являются неофициальной информацией.

Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только со ссылкой на журнал.

Рекомендовано Ученым советом Одесской национальной юридической академии 25.06.05 г. — протокол № 6.

Адрес редакции:
Украина, 65009, Одесса-9,
Пионерская, 2, каб. 108, 406.
Тел.: (8-0482) 689-323.
Тел./Факс: (8-0482) 635-255.
Эл. почта: law@slao.odessa.ua

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 4'2005

Рис., укр. і англ. мовами

Здано до набору 09.11.2005.

Підписано до друку 24.12.2005.

Формат 70x108/16.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,30.

Тираж 1000 прим. Зам. № 198.

Друкарня видавництва

"Юридична література"

(Свідоцтво ДК № 1374 від 28.05.2003 р.)

м. Одеса, вул. Пионерська, 2.

Тел.: (8-048) 777-48-79.

СОДЕРЖАНИЕ

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И ДОКУМЕНТЫ

Закон Украины
"Об обеспечении равных прав
и возможностей женщин
и мужчин" 5

Закон Украины
"О стимулировании развития
регионов" 13

Закон України
"Про заходи щодо попередження
та зменшення вживання
тютюнових виробів
і їх шкідливого впливу
на здоров'я населення" 20

Закон Украины
"О разрешительной системе
в сфере хозяйственной
деятельности" 32

О внесении изменений
в Закон Украины "О качестве
и безопасности пищевых
продуктов и продовольственного
сырья" 40

Указ Президента Украины
"Про створення Секретаріату
Президента України" 89

Указ Президента Украины
"Питання Консультативної
ради з питань іноземних
інвестицій в Україні" 90

Указ Президента України
"Про ліквідацію Секретаріату
Президента України" 92

Указ Президента України
"Питання Апарату Ради
національної безпеки і оборони
України" 92

ПРАКТИКА ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

Комюніке Секретаря
Європейського суду з прав
людини стосовно рішення
у справі "Новосолов проти
Росії" 96

МЕТОДОЛОГИЯ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦИИ

В. Селіванов
Підприємництво в стратегії
демократичної трансформації
і правового розвитку України . . . 110

КОНСТИТУЦИЯ УКРАИНЫ В ДЕЙСТВИИ

А. Крусян
Основные научные направления
современного конституционализма
в связи с общетеоретическими
представлениями о праве 117

ПРОБЛЕМЫ И СУЖДЕНИЯ

О. Кулініч
Тасмниця як режим
інформації за цивільним
кодексом України 128

В. Жеков
Правочин, що порушує
публічний порядок: стан
вивчення проблеми 132

Г. Фердман
Про загрозу транспортного
тероризму 137

М. Черкашина
Правова природа спільності
юридичних гарантій при
користуванні природними
ресурсами 141

ЮБИЛЕИ

Евгению Васильевичу
Додину — 75 146

ДНІ ПРАЦІ І ВІДПОЧИНКУ.
ПРО РОЗРАХУНОК НОРМИ
ТРИВАЛОСТІ РОБОЧОГО ЧАСУ
НА 2006 РІК. 149